

Péntek János – Benő Attila:
A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).

(A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. VI.)
Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár – Budapest.
2020. 474 old.

A 2020-as Kolozsvári Magyar Napok keretében került sor Péntek János és Benő Attila *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* című kötetének bemutatójára. Megjelenésével teljessé vált *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* nevű kutatási program és könyvsorozat, melynek célkitűzése a Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatának panoramikus leírása és szociolingvisztikai elemzése volt. A sorozat első kötete, mely a kárpátaljai magyarok nyelvi helyzetét tárgyalja, 1998-ban jelent meg, ezt rövidesen követte a vajdasági (1999) és a felvidéki (2000) kötet. Hosszabb idő eltelte után látott napvilágot az ausztriai és szlovéniai (2012), majd a horvátországi (2016) kötet, végül a sorozatot a 2020-ban megjelent *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* kiadvány zárja. Ez a legnagyobb poszttraumás trianoni kisebbség, az erdélyi magyar nyelvközösség nyelvhasználatának leírását tartalmazza. A kutatásban és a sorozat elkészítésében részt vevő határon túli és magyarországi kutatók azonos szerkezetben tárgyalták a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvi törvényeket és nyelvi jogokat, a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban, a kultúrában és a tömegtájékoztatásban.

A romániai magyar nyelvi helyzetet bemutató szociolingvisztikai monográfia szerkezetében és koncepciójában is igazodik a sorozat többi kötetéhez, így leírásaiban elsősorban azt az 1995–1996-os empirikus terepkutatást veszi alapul és elemzi részletesen, amelyet a sorozat készítői minden Kárpát-medencei magyar kisebbségi területen elvégeztek a környező országokban. Ugyanakkor különbözik is tőlük, mert ezt a kutatást ki is egészíti egy 2009-es erdélyi szociológiai vizsgálat nyelvi adataival, eredményeivel, tehát nemcsak a 20. század végének romániai magyar nyelvhasználatát, hanem a rendszerváltás óta eltelt három évtized nyelvi fejleményeit is feldolgozza. A korábban megjelent kötetekhez hasonlóan a romániai magyar nyelvhasználatot elemző munka is leszámol azzal a kutatási koncepcióval, mely a kisebbségi kétnyelvű magyarok nyelvhasználatát az anyaországbeli egynyelvű magyarok mércéjével mérte. Így lett

teljes a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok által beszélt nyelvváltozatok megismerése és leírása, melynek fő célkitűzését a sorozatszerkesztői előszóban Kontra Miklós így fogalmazta meg: „a szomszédos országokban élő magyarok nyelvi otthonosságának növelése és bizonytalanságuk csökkentése” (20).

Az átfogó, monografikus kiadvány feltérképezi a korábbi kutatásokat, és a Romániában élő más nemzetiségű csoportok társadalomtörténetébe ágyazva tárgyalja az erdélyi magyar nyelvközösség helyzetét. Ahhoz ugyanis, hogy megértsük e közösség nyelvi helyzetének jelenét, múltját, jövőbeli perspektíváját, szükséges egy szélesebb körű betekintés az erdélyi magyarság, románság és szászág korábbi évszázadaiba, társadalom- és művelődéstörténetébe, demográfiai változásaiba. A régmúlt és az elmúlt száz év társadalmi és nyelvi következményeinek részletes elemzése mellett a szerzők felvázolják az erdélyi magyar nyelv jövőbeli lehetőségeit, kijelölve azokat a stratégiákat, amelyekkel a bemutatott helyzetkép javítható, a hátrányok leküzdhetők, a magyar nyelv használatának negatív folyamatai lassíthatók. Nyelvtörténeti, dialektológiai, oktatásügyi, társadalomszerkezeti elemzések, irodalomtörténeti megközelítések is szerepelnek benne, és a nyelvnek a kibertérben megnyíló lehetőségeiről is beszél. A kötetben érvényesülő multidiszciplináris szemléletnek megfelelően számba veszik a különböző társadalomtudományi diszciplínáknak a romániai magyar nyelvi helyzetet is érintő kutatásait az elmúlt évtizedekből.

Amint azt a szerzők az előszóban is megfogalmazzák, a romániai magyar kisebbség nyelvi helyzetével azért kell kiemelten foglalkozni, mert az erdélyi magyar nyelvközösség az egyik legnagyobb nyelvi és etnikai kisebbség Európában, Romániában pedig a legnagyobb. Ez a nagyszámú kisebbség zavaró tényezőnek számít nemcsak az európai és a román, hanem a magyar nemzetpolitikában is, mert a többi határon túli magyar kisebbségi közösség jóval kisebb a romániaihoz képest, így a többi országra érvényes kisebbségvédelmi szabályozás nem feltétlenül érvényesíthető az erdélyi magyar nyelvközösség esetében. De Romániában is a legnagyobb számú kisebbség, így a többségi államhatalom nem tud megfelelő módon viszonyulni hozzá. Ennek következtében a magyar közösség tagjait gyakran éri hátrányos megkülönböztetés anyanyelvhasználatukban és nyelvi jogaik gyakorlásában.

Mivel az erdélyi nagyrégió, ahol a romániai magyarok zöme él, nyelvileg, kulturálisan és a magyar nyelvjárások, néprajzi tájak tekintetében

is rendkívül változatos, tagolt, ennek megfelelően a kutatás is – az anyanyelvi beszélők arányát tekintve – három nagy régióra osztja az erdélyi magyar nyelvközösséget: székelyföldi tömbhelyzet, átmeneti régió, szórványvidék. Ezt a változatosságot, tagoltságot tükrözik a kutatási eredmények is.

Az első fejezet széleskörű visszatekintés Erdély múltjára, történetére. A 10. századi megtelepedéstől a fontos történelmi eseményeken, háborús megrázkódtatásokon, különböző korszakokon át (fejedelemség kora, reformáció, Osztrák–Magyar Monarchia, 20. századi események) egészen az 1989-es rendszerváltásig részletesen tárgyalja a magyar–román–német nyelvi kapcsolatok alakulását. Ennek során nemcsak a magyar nyelvbe kerültek be a 11. századtól kezdve, és szaporodtak el jelentősen a 18. századra a román és német szavak, hanem fordítva is működött a nyelvi kölcsönhatás: a magyarból is kerültek át szavak a románba és az erdélyi szászba. Külön kitér a fejezet a reformáció, a hitélet és a kultúra anyanyelvűsítésének szerepére, az első erdélyi magyar nyelvemlékekre, a könyvnyomtatásra, a bibliafordításokra, a hitvitákra és a vallási megoszlásra, a Habsburg Birodalom alatti németesítésre, rekatolizálásra, ellenreformációra – mindezek nyomán jelentősen megváltoztak az etnikai viszonyok. A 19–20. század fordulójára jogi státuszában megszilárdult és minden nyelvi funkció betöltésére alkalmas magyar nyelv felemelkedésének és kiteljesedésének korszaka az 1920. június 4-i trianoni békekötéssel ért véget. Ezt követően az erdélyi magyar nyelvközösség és a nyelv is kisebbségbe, alárendelt jogi státuszba került, és ez más irányba terelte a nyelvi folyamatokat is. Az új helyzetben a többségi államhatalom kötelezővé tette a kétnyelvűséget, ebben dominánssá tette az államnyelvet, aszimmetrikussá a nyelvi kapcsolatokat és a kommunikációt. Megindult „a magyar nyelv máig tartó területi és funkcionális térvesztése, és a korábbi nyelvi egységet megbontó divergens folyamat indult el” (57). Így a magyar nyelvnek kisebbségi, kétnyelvű változatai jöttek létre államnyelvi átvételekkel, archaikusabb jelleggel, feltűnőbb nyelvjárásiassággal, és ez a folyamat napjainkban is tart.

A második fejezet az erdélyi magyar nyelvközösség 21. századi jellemzőivel foglalkozik a felgyorsult demográfiai változások tükrében. A népszámlálási adatokat tekintve az erdélyi magyarok száma 1930 óta folyamatosan nőtt, csúcspontját a 80-as évek végén érte el. 1990-től azonban folyamatosan csökkenőben van a magyarság aránya. Mivel a 20. század második felében a gazdasági-társadalmi szerkezet is jelentősen meg-

változott, a magyar középosztály és értelmiség is erősen csökkent. „Hagyományos magyar nyelvi szinterek számolódtak fel, szaknyelvi regiszterek épültek le, és a funkcionális nyelvvesztés jeleként tapasztalhatóvá váltak a nyelvi hiány tünetei a magyar szaknyelvi kommunikációban” (66). A 2011-es népszámlálás szerint legalább egyharmaddal kisebb az aránya a felsőfokú végzettséggel rendelkező személyeknek a romániai magyarok körében, mint a román nemzetiségűeknek a román közösségekben. Ez az aszimmetria tükröződik a foglalkozási szerkezetben és a társadalmi státuszokban is, így a vezetők, szakértők, technikusok, értelmiségiek, tudományos foglalkozásúak körében is alulreprezentáltak a magyarok. A fejezet külön kitér az erdélyi magyarok sajátos azonosságtudatára, magyar identitástudatára is, melyben nem az állampolgárságnak, hanem a szimbolikusan felértékelődő anyanyelvnek van meghatározó szerepe. A kutatások alapján egyfajta kettősség érzékelhető a magyar nyelvhez való viszonyulásban, teljesen más a magyar nyelv belső és külső értékelése. Miközben az erdélyi magyarok az ő anyanyelvüket találják a legértékesebbnek, a többségiek mindenféle elmarasztaló jelzővel illetik a magyar nyelvet. Emellett a belső felértékelés is gyakran inkább szimbolikus jelentőségű. Az erdélyi beszélők pozitív viszonyulása a saját regionális nyelvváltozatukhoz nincs összhangban a mindennapi gyakorlattal, hisz sokszor a törvény által biztosított nyelvi jogaikkal sem élnek, vagy román iskolába íratják a gyerekeiket olyan településen is, ahol lenne lehetőség magyar oktatásra. Ugyanez a fejezet tárgyalja az etnicitás, a nyelv és a vallás szoros kapcsolatát is az erdélyi magyar nyelvközösségekben, kitér a magyar nyelvű cigányok identitás szerkezetére és a román identitásra, melyben a közös domináns államnyelvnek és az állampolgárságnak van meghatározó szerepe.

A harmadik, a nyelvváltozatokat és regisztereket tárgyaló fejezet szintén történeti keretben mutatja be a magyar nyelv közös változatának kialakulását, melyben Erdélynek is évszázadokon át fontos szerepe volt, azonban a régió 20. századi elszigeteltségében és alárendeltségében a standard használati köre leszűkül, archaikus és regionális színezete lett. Hazai példákon keresztül szemlélteti a nyelv- és nyelvjárásszigetek esetében lezajló sajátos nyelvi folyamatokat is a nyelvterület peremén. Helyet kapott a tíz magyar nyelvjárási régió bemutatása is, melyekből három a maga egészében Románia területére esik. Az erdélyi magyar nyelvközösség tekintélyes részét kitevő szórványterületek tárgyalása során a szerzők hangsúlyozzák az őshonos szórvány és a migrációs diaszpóra közötti kü-

lönbséget. Tárgyalják a nagyvárosi elszórványosodás fogalmát is, hisz Erdélyben a szocialista iparosítás és az erőltetett urbanizáció következtében, Székelyföld kivételével, a korábban magyar többségű városok román többségűvé váltak. A szaknyelvekkel foglalkozó alfejezet fontos megállapítása, hogy az erdélyi magyar szaknyelvekre is a térvesztés és leépülés jellemző. Például az erdélyi magyar jogi szaknyelv nagy hiányokkal küzd, és sokszor gyakorló magyar jogászok is keveréknymelven beszélnek egymás között. A fejezet fontos eleme az erdélyi magyar beszélő szociológiai profiljának és verbális repertoárjának felvázolása. Ennek értelmében a tipikus erdélyi magyar beszélő 40 év körüli, középiskolai végzettséggel rendelkező szakmunkás vagy szolgáltatásbeli dolgozó, aki városban él, magyar házastárssal, és a munkahelyén a román nyelvet is használja. Elsődleges nyelvváltozata a saját (többségében székely vagy mezősegi) anyanyelvjárása, mely köznyelvi megnyilatkozásaiban is érvényesül. Nyelvhasználatában archaikusabb nyelvi formák, megőrzött régiségek is megjelenhetnek. Legalább társalgási szinten ismeri és használja a román nyelvet, de mind a magyar, mind a román nyelvhasználatában megmutatkozhatnak a nyelvi bizonytalanság jelei, kétnyelvűségére az anyanyelv-dominancia jellemző.

A negyedik fejezet a román állam kisebbségpolitikáját és a domináns nyelvi ideológiákat mutatja be a homogén nemzetállam eszméjén keresztül, mely az egy állam – egy hivatalos nyelv ideológiájára épül, jellemzői a lingvicizmus, nyelvi ekviticizmus, nyelvi nacionalizmus, nyelvi homogenizmus, majoritizmus, aszimmetrikus kétnyelvűség. Romániában a kisebbségi nyelvek másodrendűek, használatuk korlátozható, különféle feltételekhez, körülményekhez köthető. Az alkotmány alapján csak a román nyelvnek lehet hivatalos státusza, és ezt a rendelkezést módosítani sem lehet. Az állampolgári egyenlőség államnyelv alapú, a többségi szemlélet a kisebbség számára is az államnyelvet tekinti kiindulópontnak, ahhoz viszonyítja az esélyegyenlőséget. A román nyelvpolitika leginkább a kisebbségi nyelvek közterületeken való írásos megjelenésének korlátozásában, tiltásában, a személynévhasználat és a földrajzi nevek szabályozásában nyilvánul meg, a helységnevekhez kapcsolódik a legtöbb konfliktus, táblaháború is. A kisebbségpolitika gazdasági szempontból is meghatározó, a nyelv élet- és versenyképességét ugyanis meghatározza a nyelvközösség gazdasági helyzete, versenyképessége, ugyanakkor nincs szoros összefüggés a gazdasági fejletlenség és a szórványhelyzet között. A kutatások szerint a kétnyelvűség gazdasági értéke, munkapiaci előnye nem

váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ugyanis a nyelvtudás előnye nem képes ellensúlyozni a magyarokkal szembeni előítéleteket és azt a hátrányt, amely a magyar nyelv alárendelt jogi státuszából fakad. A kisebbségpolitika legszorosabban az oktatáspolitikával függ össze, ugyanis a magyarság megmaradásának legbiztosabb záloga az anyanyelvi oktatás lehetősége minden szinten. A magyar oktatás hiánya és az elszórványosodás közti összefüggést az bizonyítja leginkább, hogy a legtöbb esetben a helyi iskola megszűnése után 50-60 évvel eltűnik a településen élő magyar közösség is. Az óvodától az iskolán, középiskolán át a felsőfokú oktatás felé haladva egyre csökken a magyarul tanulók aránya. 1990 után a magyar felsőoktatás is követte a román felsőoktatás intézményi, regionális és létszámbeli bővülését, expanzióját, ami együtt járt az oktatás színvonalának csökkenésével. Mivel azóta sem indulhatott el az állami finanszírozású önálló magyar egyetem, egyházi háttérrel, magánegyetemi státuszban kezdett el működni a Partiumi Keresztény Egyetem, majd a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem. A 20. század jelentős részében az erdélyi magyar kultúrának folyamatosan el kellett szenvednie a román nacionalista állampolitika korlátozásait. A háttérben voltak nem hivatalos szakmai mozgalmak, melyek folyamatosan gyűjtötték és megőrkítették a tánc- és zenei hagyományt, például a Mezőség archaikus értékeit. Ezek megismertetésében fontos szerepe volt a Kriterion által az egyes régiókról megjelentetett monográfiáknak. 1990 után az értékek feltárása, kutatása felerősödött, a kolozsvári egyetemen újraindult a néprajzi képzés. Újraszervezték az EMKE-t, újra működhet a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság. A kisebbségpolitika szoros összefüggést mutat a hitélettel is. Noha az egyházak elsődleges szerepe a kultikus, liturgikus szerep, amiben a nyelv csak eszköz, Romániában az államhatalom viszonyulását valamely egyházhoz meghatározza az is, hogy milyen a hozzáállása azokhoz a nyelvekhez, amelyeket a különböző egyházak használnak. A román állam egyházpolitikája mindig az ortodox egyházhoz viszonyult kedvezően.

Az ötödik fejezet az erdélyi magyar nyelvközösség helyzetét a nyelvhasználati színterek szempontjából is megvizsgálja, mert a nyelvhasználat szabadsága a nyilvánosságban kezdődik. A magyar nyelv az oktatásban két vonatkozásban fontos: magyar nyelven történő oktatás, illetve a magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatása. Mivel az erdélyi magyarság nyelvi helyzete régióként különbözik, az országosan egységes tantervek nem jelentenek megoldást az egyes régiók problémáira. A korszerű ma-

gyar tantervek szerint az anyanyelv tanításában a nyelv funkcionális és társas szemléletének kell érvényesülnie, mely a nyelv változatosságát és változatait hangsúlyozza, szemben a román nyelv tanításában még mindig uralkodó standardközpontú szemlélettel, amely stigmatizálja a nyelvjárási változatokat is. Gondot jelent a magyar oktatásban használható színvonalas tankönyvek hiánya is. A felsőoktatásban is még mindig hiányos a magyar nyelvű képzés, a magyarul érettségizettek kb. fele tanul magyarul a felsőoktatásban, a magyar pedagógusképzésnek nincs semmilyen önállósága. A szakképzésben is alig vannak kellő magyar szaknyelvi kompetenciával rendelkező szaktanárok, a felsőoktatásban szaknyelvi hiánnyal küzdenek a magyar oktatók. Ugyanakkor megőrizte és egyre erősíti fontos szerepét a magyar nyelv a különféle tudományok művelésében, mert egyre több a bekapcsolódási lehetőség az anyaországi és a nemzetközi kutatóhálózatokba. Fontos megállapításokat tartalmaz a fejezet a kultúra és a nyelv kapcsolatáról is: eszerint az erdélyi magyar kultúra regionálisan és vertikálisan is tagolt. Inkább a magaskultúrát művelik magyar nyelven, a populáris kultúrához az erdélyi magyarok vagy a magyarországi, vagy a román populáris kultúrán keresztül kapcsolódnak. A moldvai magyarok csak írásbeliség nélküli paraszti kultúrájukkal kapcsolódnak a magyarsághoz, de a kultúra köznapi és magas szféráját számukra a helyi román kultúra jelenti a romándomináns kétnyelvűségük miatt. Így kultúrájukban kettős kötődésük: ha Erdélybe jönnek, román vidéken a románsághoz asszimilálódnak, Székelyföldön a magyarsághoz. Figyelmet kell szentelni a székelyek sajátos csoportidentitásának, a kalotaszegi kistrégióknak, és a sajátos nyelvi és néprajzi hagyománnyal rendelkező Mezőségnek, míg a Partium és a Bánság kulturálisan szorosabban kapcsolódik az anyaországi régiókhoz.

A könyvkiadás szintén fontos szereplője a magyar nyelvű kultúra közvetítésének, a Kriterion 1969-es indulása óta több mint 110 könyvkiadói vállalkozás jött létre. Ami a hitélet és anyanyelv viszonyát illeti, Románia területén érintkezik a keleti és nyugati kereszténység, megtalálható a szinte államvallás jellegű ortodoxia, az egyetemességet hordozó katolicizmus, valamint a belső tagolódásában és hivatalos nyelvhasználatában is etnikai jellegű protestantizmus. A református egyház nyelvhasználatát még mindig az első, a 16. század végi teljes protestáns Bibliafordítás, a Károlyi-biblia nyelve határozza meg, a református közösségek számára ez évszázadok óta egyfajta nyelvi eszményt, nyelvi mintát jelent. A több évszázados történelmi múlt a református vallás és a magyar nyelv szerves

összetartozását alakította ki, így a református egyház magyar nyelvű. A katolikus egyház fokozatosan ismerte fel az anyanyelv liturgikus használatának jelentőségét. A moldvai magyarokat a katolikus egyház és az anyaország is magukra hagyta már a 16. századtól, elszigeteltségük egyre fokozódott, mára identitásuk elsősorban katolikusságukban nyilvánul meg. Az egyház nyelvi gyakorlatával kapcsolatban nagyon fontos tényezőre hívják fel a figyelmet a szerzők: bár a szórványhelyzet kényszerében sokféle oka lehet az egyházon belüli kétnyelvűségnek, a magyarnyelvűségről való lemondással az egyház hosszú távon önmagát számolja fel, mert a nyelvben való megmaradás a hitben, a vallásban való megmaradásnak is feltétele. „A nyelv és a lélek, a hit és az anyanyelv két olyan alaptényezője az etnikai identitásnak, amely Erdélyben mindig egymást erősítette. Az asszimilációs nyomás és veszély a vallásra, az anyanyelvre és a nemzetiségre egyaránt kiterjedt, egyik a másik nélkül csak kivételesen maradhatott meg” (223). Az egyházi közösségek egyben nyelvi közösségek is, az anyanyelven történő vallásgyakorlás az anyanyelvi kultúrát is gyarapítja. A moldvai magyaroknál és az erdélyi protestáns közösségekben is van példa arra, hogy a végbement nyelvváltás után is az istentiszteleten, misén az anyanyelvet használják egyfajta szakrális nyelvként.

A magyar nyelvű médiának mindig nagyon fontos volt a szerepe az erdélyi magyar nyelvközösséget érintő folyamatokban, és a 20. század nagy részében is állandóan korlátozták a sajtó tartalmát és nyelvhasználatát. 1990 után a nyelvhasználat szabadságával átalakult a média, új lehetőségek nyíltak meg, a magyar sajtó központi termékei Bukarestből Erdélybe kerültek át vagy megszűntek, regionális és helyi kiadványok indultak el. A felszámolt magyar rádiók is újraindultak, kibontakozott a kereskedelmi rádiózás, elindult a magyar újságíróképzés, megalakult az Ady Endre Sajtókollégium, majd az Audiovizuális Tanács. Az erdélyi magyar sajtónyelv a standardra épülő magyarországi sajtónyelvtől főként közvetett kontaktusjelenségeiben és regionális színeiben tér el, ennek megfelelően a rádióműsorok nyelvhasználatában is előfordulnak regionális elemek és kontaktusjelenségek. A rádiónak és tévének fontos szerepe van az erdélyi és anyaországi nyelvhasználat közelítésében, egységesítésében, határtalanításában, ebben évtizedeken át kiemelt jelentősége volt a Duna Televíziónak. A magyar nyelv helyzetét a nyilvános nyelvhasználat színterein nagyban meghatározza az, hogy 1990 előtt hiányzott a közlés társadalmi szintje, mert csak a család szintjén és intellektuális szinten az

intézményekben volt használatban. Székelyföldet kivéve szigorúan a román volt a hivatali-politikai-ideológiai nyelv, a közszolgáltatás és kereskedelem nyelve, és minden szakmai nyelvváltozat. 1990 után jelentősen megnőtt a magyar nyelv közéleti használata, publikus jellege, de a közélet szereplői nyelvileg erre nem voltak felkészülve. A fontos állami funkciókat betöltő személyek nyelvhasználatát a törvények határozzák meg, a bíróságokon és más állami hatóságoknál csak a román nyelv engedélyezett, román nyelvűek a hivatalos iratok, nyomtatványok is. A magyar többségű önkormányzatok gyakorlatában megjelenő kétnyelvű nyomtatványok általában a román nyelvű szövegek fordításai, sokszor nehezen érthető mondatokkal, szerkezetekkel.

A hatodik fejezet a romániai magyarok kétnyelvűségének leírása, a kétnyelvűség fogalmának, típusainak, erdélyi változatainak meghatározása. A romániai magyar népesség valóságos nyelvtudásáról csak hozzávetőleges adatok vannak, mert a felmérésekben önértékelés van. A 2009-es felmérésekben több kérdés is vonatkozott a nyelvi tudásra. A válaszok szerint az erdélyi magyarok 80-90 százaléka kétnyelvűnek minősül, de sokan leértékelik a román nyelvtudásukat, nem tartják magukat kétnyelvűnek, annak ellenére, hogy román sajtót is olvasnak. A kétnyelvűség típusa, a nyelvi dominancia, a nyelvi környezet és nyelvhasználati szinterek meghatározzák a nyelvhez való viszonyulást. Ugyanakkor szorosán kapcsolódik a kétnyelvűségi helyzethez a nyelv presztízse, értéke, értékelése, mert az anyanyelv presztízisének döntő szerepe van abban, hogy egy kétnyelvűsödési folyamat hozzáadó (additív) jellegűvé válik, vagy felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség lesz belőle. Ilyen téren jelentős különbség van a tömbhelyzetben és a szórványban élő magyarok kétnyelvűvé válásában. Az utóbbi esetben erőteljes a funkcionális nyelvvesztés, és meghatározó az oktatás nyelve. Tehát a hozzáadó kétnyelvűség kialakulását hosszú távon csak az anyanyelvű oktatás biztosíthatja. A fejezet felvázolja két különböző erdélyi magyar beszélőtípus szociológiai profilját a normatúdát és a nyelvi attitűd szempontjából. Az első magyar iskolába járt, etnikai-nyelvi többségi helyzetben él, a történelmi egyházak valamelyikéhez tartozik, a családban kizárólag magyarul beszél, magyar beszélőtárs esetén nem vált át románra. A második román iskolába járt, szórványhelyzetben él, nem feltétlenül tartozik történelmi egyházhoz, a családban is románul beszél, magyar beszédében is előfordul a románra való átváltás. A kétnyelvűség fogalma, típusai, erdélyi változatai tekintetében megkülönbözteti a népi (közösségi) és elit (egyéni) kétnyelvűséget. Erdély-

ben többnyire egyoldalú népi kétnyelvűség van, ami városban nagyobb mértékben jellemző, mint vidéken. A nyelvcsere mindig kétnyelvűség előzi meg, de a kétnyelvűség nem vezet törvényszerűen nyelvcserehez. A nyelvvesztés mindig funkcionális síkon kezdődik. Az anyanyelv előbb a hivatali, közigazgatási és közéleti nyelvhasználatból, majd a szolgáltatásokból, kereskedelemből, az egészségügyi ellátásból, oktatásból, írásbeliségből szorul ki, és egyre inkább visszaszorul az egyházi nyelvhasználatba és a család intim szférájába, végül a belső beszédbe. Ezzel párhuzamosan egyre gyengül a beszélő anyanyelvi kompetenciája, zsugorodik nyelvi korpusza, szókincse, frazeológiája. A kontaktusjelenségek alakítják át a teljes nyelvi rendszert a szórendtől, hangképzéstől, intonációtól kezdve a raghasználatig, a nyelv mélyebb rétegeiig, később a nyelvcsere strukturális szinten is végbemegy. A másodnyelvi anyanyelvűség a nyelvcsere végpontja és az asszimiláció fontos komponense, mely a nemzeti és felekezeti önfeladással a teljes asszimiláció felé vezet.

Az összegzést megelőző, hetedik fejezet a magyar–román nyelvi interferencia kontaktusnyelvészeti kérdéseit taglalja. A magyar és a román mind genetikai, mind tipológiai szempontból idegen egymástól, tehát egy uráli (finnugor) és egy újlatin nyelv kontaktusáról van szó. A magyar–román nyelvi kölcsönhatás kutatásában 1990 után felerősödött a közvetlen nyelvi kontaktusok vizsgálata, az élőnyelvi kutatások kiterjedtek a szemantikai vonatkozásokra is. Különbséget tesz a fejezet a történetileg fontos langue-értékű kulturális kölcsönzések és az alkalmi parole-kölcsönzések között. Az aktív kétnyelvűek beszédében potenciálisan bármi előfordulhat a másik nyelvből, nemcsak szavak, hanem románból fordított frazémák, frazeológiai egységek, tükörszavak, tükörkifejezések is, amelyek közvetlenül érintik az átvevő nyelv morfológiai, szintaktikai és szemantikai struktúráit. A kétnyelvű beszélők bizonytalanságokkal, frusztrációkkal küzdenek a két nyelv között „ingázva”. A lemaradás és szétfejlődés a magyar szaknyelvi terminológiában a legjelentősebb, mert nemcsak a kisebbségi magyar nyelvváltozatok módosultak a 20. század folyamán, hanem a magyarországi nyelvváltozat is különfejlődött a peremrégiók nyelvhasználatához képest. A relatív kontaktusjelenségek egy része előfordul az egynyelvű beszélők nyelvhasználatában is, de a külső régiókban gyakrabban, többféle nyelvváltozatban és regiszterben jelentkezik. Az 1996-os RSS-kutatás magyarországi adataival való összevetésből az derül ki, hogy a romániai magyar beszélők számára elfogadottabb az analitikus szerkezetek, a feminizálás, a kicsinyítés és a többes szám eltérő

használata, mint a magyarországi adatközlők válaszaiban. A kontaktushelyzet következményei különböző mértékben jelentkeznek az egyes belső nyelvváltozatokban és egyes régiókban. Külön tárgyalja a fejezet a szóképzési jelenségek között a közvetlen lexikai átvételeket, példákön keresztül megvilágítva a tulajdonképpeni szókölcsönzés (kulturáspecifikus fogalmak), hangalakkölcsönzés, szóhasadás, hiperkorrekció, kölcsön-homonimák, visszakölcsönzés, betűszókölcsönzés, tulajdonnév-kölcsönzés fogalmát. A közvetett lexikai hatások között is gazdag példaanyag illusztrálja a jelentésbeli kölcsönzők, tükörszók, tükörkifejezések, hibridszavak, hibridszószervezetek jelenségét a romániai magyar nyelvváltozatokban. A kontaktushatások között figyelemre méltók a hangtani, alaktani és grammatikai jelenségek is, mint például a reflexivitás eltérő kifejezése. Fontos megállapítás, hogy az elterjedő idegen szó úgy honosodik meg, hogy alkalmazkodik az átvevő nyelv szóteremtő eljárásaihoz és szabályaihoz. A mondattani kontaktusjelenségek közül a vonzatkölcsönzést, a mondatszerkezeti jelenségeket, a szenvedő (passzív) grammatikai jelentést kifejező, létigével használt határozói szerkezetet, az alany és állítmány szintjén, illetve a tagmondatok határán érvényesülő kontaktusjelenségeket emelik ki a szerzők, hangsúlyozva, hogy a mondatszintű kontaktusjelenségek feltárásához még további kutatásokra van szükség. A fejezet bemutatja a kódváltást is a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatának sajátosságaként.

Az utolsó, összegző fejezet fontos irányvonalakat, cselekvési lehetőségeket jelöl ki az erdélyi magyar nyelvközösség és nyelv jövőjét illetően. Mivel a nyelvmegtartás, nyelvvédelem nem önmagáért a nyelvért, hanem a közösségért és a nyelvet használó emberért van, a nyelvvel az fog történni, ami a nyelvközösséggel is történik. Az elmúlt száz évben az erdélyi magyar nyelvhasználat archaikus, regionális színezetet kapott, de megőrizte funkcionális teljességét, regionális és társadalmi változatait, szakmai és irodalmi regisztereit. Az államnyelvtől eltérő identitást, elkülönülést és az ebből fakadó konfliktusokat a kétnyelvűség kölcsönösségével, nyitottsággal és elfogadással, jogegyenlőséggel, a magyar nyelv alárendeltségének megszüntetésével, az anyanyelv teljes körű használatának biztosításával lehet áthidalni. A magas szintű, hozzáadó, anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség jelentheti a stabil kétnyelvűséget, ezért meg kell változtatni az anyanyelv-pedagógia egynormájú szemléletét is, hogy nyitottá, befogadóvá váljon a hozzáadó kettősnyelvűség érdekében. Javítani kell a nyelv belső és külső megítélését, és el kell fogadni, hogy a kétnyel-

vú környezetben élő magyarok nyelvhasználata eltér az anyaországi egy-nyelvűekétől.

A téma megközelítésének szakszerűségét, kidolgozottságát, adatainak megbízhatóságát alátámasztja a fejezetekbe illesztett számos táblázat, ábra, térkép, a kérdőívek kérdéseire adott válaszok és a kutatásban részt vevő adatközlők társadalmi és nyelvi helyzete közötti összefüggések kimutatása. Multidiszciplináris jellegéből adódóan nemcsak szociolingvisztikai és nyelvjárási térképek szerepelnek benne, hanem történelmi etnikai-nemzetiségi térképek, népszámlálási kimutatások, demográfiai adatok, nemzetiségi, nyelvi és felekezeti statisztikák, oktatási, beiskolázási, egyetemi statisztikák, az erdélyi magyar nyelvközösség korcsoportok, képzettség, foglalkozás, nyelvtudás szerinti összetételére vonatkozó adatok is. A kötet végén szerepelnek a kutatás alapjául szolgáló 1996-os RSS-kutatás kérdőívei, keresztábrái, ezt gazdag történelmi, szociológiai, pedagógiai, szociolingvisztikai, nyelvjárástani, nyelvpolitikai szakirodalom követi, majd alaposan kidolgozott név- és tárgymutató zárja.

Magas tudományos színvonala, szakmai jellege mellett különleges értéke a kötetnek olvashatósága, közérthetősége, amely által nemcsak a hazai és nemzetközi társadalomtudományok számára nyújt hasznos leírást és forrásanyagot a magyar nyelv helyzetéről, hanem a romániai magyar nyelvközösség minden tagjához szól. Ezért is rendkívül fontos az utolsó fejezetben megfogalmazott üzenet: a magyar nyelv jövőjét illetően a legnagyobb felelősség az erdélyi magyar nyelvközösségen van. Így a megmaradás legfőbb eszköze az anyanyelv vállalása minden lehetséges helyzetben, egyéni és közösségi szinten egyaránt.

SÓFALVI KRISZTINA

Erdélyi Múzeum-Egyesület
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem